

Viisi väitettä sananvapaudesta

Viisi väitettä -sarjassa on aiheena sananvapaus. Väitteitä kommentoivat **Jukka Kekkonen ja Tapani Tarvainen.**

Jukka Kekkonen (JK) on Helsingin yliopiston oikeushistorian ja roomalaisen oikeuden professori. Hän osallistuu aktiivisesti yhteiskunnalliseen keskusteluun. Erityisesti hänet tunnetaan demokratiaan, vallankäyttöön ja oikeusturvaan liittyvistä kannanotoista.

Tapani Tarvainen (TT) on Jyväskylän yliopiston informaatioteknologian tiedekunnan yli-insinööri. Hän toimii EFFIn (Electronic Frontier Finland ry) puheenjohtajana. Yhdistyksen tarkoituksena on toimia sananvapauden ja yksityisyyden suojaamiseksi ja edistämiseksi niin Internetissä kuin yhteiskunnassa laajemminkin.

1. Yksi on perusoikeus ylitse muiden: sananvapaus. Ilman sitä ei olisi muitakaan perusoikeuksia.

JK: Sananvapaus on äärimmäisen tärkeä perusoikeus, muttei sitä voi nostaa monien muiden perusoikeuksien yläpuolelle. Ja aina pitää muistaa: perusoikeuksien toteutuminen on sidoksissa yhteiskunnalliseen kontekstiin. Historia opettaa, että (suhteellinen) tasa-arvo ja demokratia ovat välttämättömiä edellytyksiä perusoikeuksien toteutumiselle. Jos valtarakenne vääristyy (valta keskittyy liikaa) saamme sanoa hyvästit kaikille perusoikeuksille.

TT: Perusoikeuksien suhteet eivät toki ole matemaattisen täsmällisiä, ne riippuvat toisistaan monimutkaisilla tavoilla. Sananvapaus on kuitenkin välttämätön edellytys kaikille muille oikeuksille ja itse asiassa koko oikeusjärjestelmälle. Jos oikeuksia ei saa edes vaatia eikä niiden rikkomisesta saa valittaa julkisesti, niiden toteutuminen jää vallanpitäjien hyväntahtoisuuden varaan – eikä niitä silloin voi oikeuksiksi kutsua. Demokratian ja perusoikeuksien olennainen edellytys on mahdollisuus saada vallanpitäjät vastuuseen teoistaan, eikä se ole mahdollista ilman sananvapautta.

2. Suomessa ei ole sananvapauteen liittyviä ongelmia.

JK: On. Ja suurta osaa niistä ei edes tunnusteta eikä niistä käydä kriittistä keskustelua. Toisaalta: kaikki on suhteellista, jos Suomen tilannetta verrataan muihin valtioihin. Olemme kuitenkin kärkipäässä sananvapauden toteuttamisessa.

TT: Vaikka sananvapauden tila Suomessa onkin maailman mitassa tällä hetkellä hyvä, se ei suinkaan ole ongelmaton. Päinvastoin: se on koko ajan uhattuna, uusia uhkia tulee jatkuvasti lisää – suomalaiset ovat liian tottuneita hyvään tilanteeseen osataksaan pelätä sen pahenemista.

Erityisesti Internetin vaikutus näkyy tässä. Se on parantanut sananvapauden tilaa tekemällä joukkoviestinnän riittävän halvaksi ja helpoksi lähes jokaiselle, mutta juuri se on myös saanut monet sananvapauteen alunperinkin epäluuloisesti suhtautuneet tahot säikähtämään, vaatimaan sitä tiukemmin valtiovallan kontrolliin – mikä tietysti on suoraan ristiriidassa sen tärkeimmän funktion, valtion väärinkäytösten torjunnan, kanssa.

Sananvapautta vaaditaan rajoitettavaksi milloin minkäkin sinänsä hyvän asian takia: terrorismin, lapsipornon, rasmin tai kunnianloukkauksien torjunnan, tekijänoikeuksien puolustamisen ym. Asiaa ei vain jakseta ajatella kyllin pitkälle, että

nähtäisiin ehdotetun lääkkeen olevan pahempi kuin tauti – ja usein vielä pahentavan tautiakin.

Lapsipornon torjumiseksi Suomessa säädetty nettisensuurilaki on hyvä esimerkki: hyvästä tarkoituksesta kukaan ei ole eri mieltä, mutta kansandustajatkaan eivät huomanneet lain toimivan tarkoitustaan vastaan. Internetissä sensuurilistaa on mahdollonta pitää salassa, joten se vain auttaa kielletyn materiaalin etsijöitä ja toimii ennakkovaroitusemekanismina lapsipornokauppiaille.

Sananvapaus ei suojaa lapsipornoa, mutta kuten oli helposti arvatavissa ja käytännössä on jo nähty, sensuurijärjestelmää ei pystytä rajoittamaan vain alkuperäiseen tarkoitukseen. Suomessa sensuurilistalle on joutunut jopa sensuurijärjestelmää kritisoiva sivu, jolla ei ole minkäänlaista pornoa, ja järjestelmää on jo ehditty toivoa laajennettavaksi monenlaisiin tarkoituksiin uhkapeleistä pilapiirroksiin. Silti nettisensuuria ollaan paraikaa ajamassa pakolliseksi EU:n tasollakin.

Suoremmin sananvapautta vastaan hyökätään rasismien kaltaisten vastenmielisten, vahingollisten tai väärin mielipiteiden takia. Suomessa keväällä 2010 lausuntokierroksella ollut lakiesitys rasistisista rikoksista vaatii suoraan tiettyjen mielipiteiden puolesta puhumisen ja jopa sellaisia edistävän materiaalin saataville asettamisen kriminalisointia. Demokratian kannalta on pelottava ajatus, että jokin tieto voisi olla itsessään rikollista tai niin vaarallista, että sen ei pitäisi lainkaan olla ihmisten saatavilla – että edes rasismi olisi asia, josta ihmisten ei pitäisi sallia vapaasti muodostaa mielipidettään. Hätkähdyttävä on myös esitys, että tieteellisen tutkimuksenkin julkaiseminen voisi olla rikollista, elleivät sen tulokset ole ”yleisesti hyväksyttävää”!

Matematiikan, fysiikan tai kemian tutkimuksen tekijää ei ehkä uhkaa syyte kansanryhmää vastaan kiihottamisesta, mutta Suomessakin on jo mahdollista joutua vankilaan matemaattisen algoritmin laittamisesta nettiin! Sellainen voidaan nimittäin katsoa tekijänoikeuksien suojaksi tehdyn järjestelmän kiertämiskeinoksi (esim. ns. deCSS-tapaus). Tuomioita on tullut vaikka kyseessä oleva materiaali on sellaisenaan muualla netissä ja vaikka sen käyttäminen olisi yhtä työlästä kuin pontikkapannun rakentaminen pelkästään koulukirjakemian avulla.

Patenttirikkomuksestakin saattaa joutua syytteeseen pelkästään julkaisemalla kaavoja netissä, vaikka yksi patentin perusajatus onkin patentoidun keksinnön tuleminen julkiseksi: jos pelkkä tietokoneohjelman osana oleva matemaattinen idea voidaan patentoida, patentoidun keksinnön ja sen kuvauksen välillä ei enää ole eroa, ja keksinnön kuvaaminen liian tarkasti onkin patenttiloukkaus.

3. Sananvapaudelle sensuuria suurempi uhka on itsesensuuri.

JK: Joskus voi olla näinkin; yhteiskunnallinen konteksti ratkaisee.

TT: Sensuurilla on länsimaissa yhä niin paha kaiku, että sitä pyritään välttämään, jos vähemmän pahalta kuulostavia keinoja löytyy – maailmanlaajuisesti tilanne on jo toinen. Itsesensuurilla Suomessa onkin pitkät perinteet, ei ole kauaa siitä kun lehtien päätoimittajat olivat hyvin tietoisia asioista, joita oli parempi olla painamatta, vaikka mitään virallista kieltoa ei ollutkaan. Tällöin lehden toimitus itse asiassa toimii

sensuuriviranomaisena. Ero sensuurin ja itsesensuurin välillä on veteen piirretty viiva.

Ajankohtaiseksi asia on tullut Internetin keskustelupalstojen myötä. Kun kaikkia kunnianloukkauksiin syyllistyneitä ei saada kiinni (vaikka kiinnijäämistodennäköisyys onkin paljon suurempi kuin esimerkiksi varkauksissa), halutaan saada edes joku tuomiolle asettamalla palstojen ylläpitäjät vastuuseen. Kun oikeasti rikoskynnyksen ylittävien viestien määrä on kuitenkin varsin pieni, tautalla on selvästi ajatus rajoittaa mielipiteenilmaisua enemmän kuin mitä kehdataan suoraan kriminalisoida: nettipalstan ylläpitäjälle on helpompaa sensuroida kaikki vähänkin epäilyttävä kuin ottaa pienintäkään riskiä, mitään sanktiota ylivarovaisuudesta kun ei ole, eikä tavallisella ihmisellä ole pätevyyttä arvioida laillisuuden rajoja asioissa, jotka ovat oikeus- ja tuimillekin vaikeita. Monet vapaaehtoisvoimin pyöritettävät nettipalstat loppuisivat varmasti kokonaan, kun niiden takana olevilla ihmisillä ja yhdistyksillä ei riittä resursseja keskustelun jatkuvaan valvomiseen.

Itse ongelmaanhan tällaisella vastuunsiirtoyrityksellä olisi vain negatiivinen vaikutus: keskustelu siirtyisi Suomesta Yhdysvaltoihin tms, Internet kun on kansainvälinen eikä keskustelijoille ole sen vaikeampaa käyttää amerikkalaista kuin suomalaistakaan palvelinta. Oikeissa rikostapauksissa syyllisten kiinnisaaminen vain vaikeutuisi.

4. Painostus ja uhkailu ovat tavanomaisia tapoja, joilla sananvapautta rajoitetaan.

JK: Niitä voidaan käyttää myös sananvapauden rajoittimina. Pitäisi tarkalla silmällä seurata sananvapauden tilannetta.

TT: Lainsäädännön epämääräisyyttä ja ihmisten huonoa laintuntemusta käytetään vähän väliä hyväksi yrityksissä vaimentaa ei-toivottua puhetta.

Ravintolat uhkaavat kunnianloukkaussyytteillä palvelua tai ruokaa netissä kritisoivia; konsulttifirma vaatii epäonnistuneesta tapauksesta kertovaa bloggausta poistettavaksi, koska se ”haittaa heidän liiketoimintaansa” ja lakipykälää kysyttäessä sanoo, että ”julkaisijana teidän pitäisi tietää”; kansanedustaja nostaa oikeusjutun puolisonsa rikosten kertomisesta; tekijänoikeusjärjestöt lähettelevät laskuja epämääräisin perustein ja vihjaavat paljon suuremmista korvauksista, jos oikeuteen joudutaan; ministeri vihjailee, että jos vapaaehtoinen nettisuodatus ei toimi, siitä tehdään pakollista.

Yleensä kyseessä on vain bluffi, ja uhkaaja peräännytyy, jos uhkaus ei tehoakaan. Suomen lainsäädäntö on kuitenkin joiltakin osin epämääräinen, kunnianloukkaukseen voi syyllistyä pelkästään tosiasioita kertomalla ja tekijänoikeusrikkomuksista määrätään käsittämättömän suuria hyvityksiä epämääräisin arvioperustein.

Mikään laki ei kyllä kiellä ”liiketoiminnan haittaamista” ja korkein oikeus on linjannut, että pizzaa saa verrata huussinluokkuun, mutta kansanedustajan puolison rikoksista kertomisen lailliseksi toteamiseksi piti käydä Euroopan ihmisoikeustuomioistuimessa saakka. Tekijänoikeusrikkoksesta on vaadittu miljoonien ja tuomittu satojen tuhansien eurojen ”hyvitykseen” vaikkei teolla ollut haettu eikä saatu mitään taloudellista hyötyä eikä todellisesta vahingosta

ollut näyttöä.

Tavalliselle ihmiselle oikeudenkäynti on raskas prosessi vaikkei se menisi käräjäoikeutta pitemmälle, joten oikeudella uhkaaminen tehoaa usein, vaikkei laillisia perusteita olisikaan.

5. Sananvapautta ei ole helppo kahlita: huuto vaimeene kuiskaukseksi, mutta ei täydelliseksi hiljaisuudeksi.

JK: Erityisesti diktatuurien historia osoittaa, että vapautta ei voi ikuisesti kahlita.

TT: Historia tuntee paljon yhteiskuntia, joissa vääriä mielipiteitä ei ole saanut ilmaista, pahimmillaan kidutuksen ja polttorion uhalla. DDR:ssä ja Ceausescun Romaniassa toisinajattelijoita jahdatiin valtaviin ilmiantajajoukkojen ja salakuuntelulaitteiden avulla. Täydellisesti ”väärinajattelua” ei kuitenkaan koskaan ole saatu kitketyksi, se on vain piiloutunut maan alle, levinyt suusta suuhun tai vaivihkaa levitettyihin samizdat-lehtisiin. Sananvapautta ei ole vielä koskaan saatu juuriin myöten kitketyksi, vaan ainakin siemen on aina jäänyt itämään.

George Orwellin romaanissa ”Vuonna 1984” sananvapaus oli kadonnut niin täydellisesti kuin voi kuvitella: jo julkaistutkin lehdet ja kirjat sensuroitiin yhä uudestaan arkistokappaleita myöten, mitään puolueen kontrollin ulkopuolista tiedotusvälinettä ei ollut ja yksityisiäkin keskusteluja seurattiin ja vääristä ilmeistäkin rangaistiin.

Orwellin kuvittelemalla tekniikalla niin täydellistä valvontakoneistoa ei pystyttäisi toteuttamaan: yksi

ihminen ei pysty valvomaan kovin montaa muuta. Mutta tekniikka on muuttamassa tilannetta.

Kameralla varustetut mainos- taulut tunnistavat jo ohikulkijoiden iän ja sukupuolen ja valitsevat mainoksen sen mukaan. Lentokenttien valvontakameroihin kehitetään ilmeiden analysointia potentiaalisten terroristien tunnistamiseksi. Orwellin visioima ”Ilmerikos” ei enää ole pelkkää science fictionia.

Kirjojen ja lehtien muuttuminen sähköisiksi tuo myös käyttömukavuuden ohella yllättäviä sivuvaikutuksia. Tekijänoikeuksien suojaksi kehitetyt mekanismit mahdollistavat ihmisten luku- ja katselutottumuksien seurannan ennennäkemättömällä tarkkuudella. Itsesensuuri ulottunee kohta lukijoihinkin eikä vain julkaisijoihin – sananvapauteenhan kuuluu olennaisena osana myös oikeus hankkia tietoa.

Jo julkaistujen ja myytyjen kirjojen ja lehtien muuttaminen Orwellin visioimaan tapaan onnistuu myös sähkökirjojen kanssa helposti, kuten Amazon vahingossa demonstroi poistamalla varoittamatta asiakkaidensa Kindle-lukulaitteista näille aiemmin myydyt kappaleet juuri Orwellin ”Vuonna 1984” -teoksesta! Teknisesti olisi aivan yhtä helppoa muuttaa teoksia hieman: eilinen sanomalehti voi olla tänään erilainen kuin se oli eilen.

Vaikka sananvapaus onkin tähän saakka osoittautunut varsin sitkeähenkiseksi, vaikeasti kokonaan tukahdutettavaksi, sen tulevaisuus ei suinkaan ole turvattu. Sananvapauden heikkeneminenkin on vakava uhka demokratialle, ja toisin kuin koskaan aikaisemmin historiassa, sananvapauden vaimeneminen ei vain kuiskaukseksi vaan täydelliseksi hiljaisuudeksi on jo oikeasti kuviteltavissa oleva mahdollisuus. ■